

ної Ради законопроекти про головну, районні ради праці та про інспекції праці, які мали за мету реформувати існуючу систему наглядових органів на нових організаційно-правових засадах паритетного представництва працівників і підприємців, виборності, фаховості та спеціалізації.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, Генеральний секретаріат праці, Міністерство праці, фабрична інспекція, місцевий комісар праці, інспекція праці, рада праці.

Резюме

Терела Г. В. Система органів надзора за соблюдением рабочего законодательства в эпоху Украинской Центральной Рады.

В статье исследуются особенности организационно-правового обеспечения деятельности системы органов надзора за соблюдением рабочего законодательства во времена Украинской Центральной Рады в течение автономистского, федералистского и самостоятельного этапов становления ее государственности. Определяется, что в этот период продолжали работать надзорные органы, созданные по законодательству Российской империи и Временного правительства. Анализируются разработанные правительством Центральной Рады законопроекты о главном, районных советах труда и об инспекции труда, имеющими целью реформировать существующую систему надзорных органов на новых организационно-правовых основах паритетного представительства работников и предпринимателей, выборности, профессионализма и специализации.

Ключевые слова: Украинская Центральная Рада, Генеральный секретариат труда, Министерство труда, фабричная инспекция, местный комиссар труда, инспекция труда, совет труда.

Summary

Terela G. The system of supervision organs for workers' legislation keeping at the times of Ukrainian Central Council.

The article researches the peculiarities of organizational and legislative securing the activities of the system of supervision organs for workers' legislation keeping at the times of Ukrainian Central Council during autonomist, federalist and independent stages of its statehood formation. It is pointed out that supervision organs, created according to the legislation of Russian Empire and Caretaker Government continued to conduct their activities. There were analyzed draft laws written by Central Council about Labor Central and District Councils and labor inspections with the purpose to reform the existing system of supervision organs for the new organizational and legal foundations of parity presentation for workers and entrepreneurs, election, professionalism and specialization.

Key words: Ukrainian Central Council, Labor General Secretariat, Ministry of labor, factory inspection, Local Commissar of Labor, labor inspection, Labor Council.

УДК 340.113

М. Д. ХОДАКІВСЬКИЙ

Михайло Дмитрович Ходаківський, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ІСТОРИКО-ПРАВОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Одним із головних завдань юридичної науки є теоретичне відображення правової дійсності. Це завдання розв'язується шляхом напрацювання та систематизації об'єктивних знань про правові явища і процеси. Однак об'єктивності правового знання неможливо досягти без урахування кількох важливих аспектів. По-перше, об'єктом юридичної науки є правова система, яка не є сталою, знаходиться у постійному розвитку та взаємодіє з іншими пов'язаними з нею системами – економічною, політичною, соціальною. По-друге, практичний вияв права, здійснювана юридична практика може проявлятися як правотворчість, правозастосування, інтерпретація тощо. По-третє, засіб вивчення права, механізм правового мислення, як зазначає Леві, припускає різницю точок зору і неоднозначність вираження¹.

Всі ці труднощі правознавчого дослідження для історика держави і права помножуються на те, що він має справу з умовною правовою реальністю, яку слід реконструювати виходячи з наявних джерел. При цьому сучасні уявлення про ієрархію різних джерел права, методи й логіка міркувань, які використовуються при виробленні норм права та для розвитку права в цілому, досить різноманітні і не завжди відповідають сучасному досвіду.

На думку В. М. Карташова², все, що спадкується в правовій системі суспільства, поділяється на три великі частини: досягнення правової культури, які мають велике значення і можуть без будь-якої істотної переробки використовуватися в сучасних умовах; правовий досвід минулого, який тією чи іншою мірою відповідає потребам сучасності, але вимагає ґрунтовного перегляду й пристосування до соціально-економічних, політичних та інших обставин, які змінилися; залишки старих правових інститутів (явищ, форм) не придатні для використання в практичній діяльності, що мають тільки певне теоретичне значення і привертають увагу лише в науково-пізнавальному плані.

Однак, перш ніж відповідати на питання, до якої групи слід віднести той чи інший правовий артефакт та як його використовувати в сучасності, він повинен стати об'єктом ґрунтовного аналізу в межах історико-правового дослідження. Зрозуміло, що базисом такого (як і будь-якого іншого) наукового дослідження є юридична термінологія.

Термін, як відомо, це слово або словосполучення, яке точно і однозначно визначає чітко окреслене поняття, в даному випадку юридичної галузі. Юридична термінологія покликана виражати волю законодавця шляхом формування юридичних документів. Її характерна особливість – своєрідний нормативно-правовий стиль мови, рисами якого є безособовість, нейтральність, точність, конкретність, простота й лаконічність. Основні вимоги до стилю й мови нормативних правових актів виражаються, зокрема, у необхідності використання в тексті термінів із чітким і строго окресленим змістом, уживання слів і виразів у прямому й безпосередньому значенні.

Юридичний термін має бути однозначним, адже автор нормативного акта повинен дати юридичному термінові одне-єдине визначення, включити в нього всі істотні з його погляду ознаки, тобто такі, котрі носять регулювальний характер, мають правове значення. Наявність у терміна декількох різних дефініцій призводить до нечіткості, розпливчастості правового регулювання, породжує непорозуміння і помилки, як правило, з боку тих, на кого поширюється дія нормативного акта. Тому будь-який термін не можна розглядати як окрему одиницю, а як слово (чи словосполучення), тісно пов'язане із контекстом. Воно має чітко визначене значення в кожному окремому випадку. Це значення може змінюватися залежно від контексту використання. Тому доцільно розкривати значення окремого спеціального терміна у тому чи іншому контексті.

Розуміння спеціальних юридичних термінів минулого ускладнено тим, що вони потребують тлумачення, спеціальної пошукової роботи, врахування етимології та контекстуальної відповідності. Значну складність становлять терміни, змістовне наповнення яких змінювалось протягом історичного розвитку.

Візьмемо для прикладу такий широковживаний термін, як «гетьман». Як відомо, так називали вищих воєначальників у Великому князівстві Литовському, Речі Посполитій. Зокрема, це стосується й українських козацьких ватажків, до яких цей термін починає застосовуватися з кінця XVI століття. Починаючи з Богдана Хмельницького, гетьман є главою української держави. При цьому гетьман Богдан Хмельницький та гетьман Кирило Розумовський в розумінні повноважень та політико-правового статусу – зовсім різні поняття.

Сама українська держава того часу, в свою чергу, має кілька термінологічних відповідників: Військо Запорізьке, Запорізька Січ, Гетьманщина, кожен з яких потребує певного пояснення при вживанні.

Керівники цієї держави задля утвердження своєї легітимності, після отримання гетьманської булави, укладали з московськими правителями так звані «статті» – договірні умови про політико-правовий статус України у складі Російської держави. І хоча назва документа увесь час залишалась незмінною, сам його зміст, а відповідно, й політико-правовий статус України, скажімо за Богдана Хмельницького та за Дем'яна Многогрішного, змінився кардинально.

Неоднозначність термінології є приводом з боку «класичних» істориків закидати історикам права «недостатню понятійну розробленість вітчизняної юридичної науки, насамперед в галузі історико-правової термінології», яка поряд з відомою «невідповідністю правових норм, зафіксованих у міждержавних угодах, і політичних реалій історичного моменту (внаслідок чого при аналізі нерідко доводиться юридичну сторону питання (*de jure*) відокремлювати від фактичного положення речей (*defacto*))», не дають змоги досягти одностайності в оцінці політичних реалій другої половини XVII–XVIII ст.ст., зокрема, визначення політико-правового статусу України в складі Російської держави³.

Як зазначають Н. В. Артикуца та І. Б. Усенко, генеза і розвиток української юридичної термінології тісно пов'язані з історією вітчизняної держави і права та історією української літературної мови, що відбувалися на власному етнічно-мовному ґрунті шляхом мобілізації внутрішніх словотворчих ресурсів та засвоєння іншомовних термінів і терміноелементів⁴.

Таким чином, розуміння юридичної термінології розкривається через її зв'язок з мовою. Проблеми права й мови розглядаються в межах феноменологічного напрямку в праві. Феноменологія є відповіддю на потребу в розумінні внутрішнього взаємозв'язку мови й соціальних феноменів, а на цій основі – розробки і лінгвістики, і соціально-політичних, і соціально-правових вчень. Вона вивчає місце й роль мови в житті соціуму, в історичному становленні суспільних і державних інститутів.

Так звана феноменологічна школа права виникла під впливом ідей Е. Гуссерля. Школа сповідувала принцип побудови апріорного вчення про право, наполягала, що право існує незалежно від законодавця⁵. Для творчості представників цієї школи характерна тема протиставлення ідеального світу цінностей і наявного реального буття. Тому в інтерпретації права й розробці питань про роль мови в праві вони сповідували яскраво виражений аксіологічний підхід.

Важливою частиною феноменологічної традиції є герменевтика – напрям сучасної думки, що активно розробляє проблеми інтерпретації, питання теорії мови, у тому числі щодо фундаментальних проблем правознавства⁶. На думку сучасних дослідників, юридична герменевтика є одним із найбільш «продуктивних методів пізнання права»⁷.

На цьому тлі цікавою була розробка проблеми М. Гайдеггером. Суть його «герменевтики фактичності»⁸ полягає в тому, щоб у розробці герменевтичної рефлексії наукова тема гарантувалася самими фактами, а розуміння сенсу тексту повинно бути завірене системою фактів.

У цьому зв'язку важливим видається вивчення питань історії взаємозв'язку права й мови з урахуванням досвіду лінгвістичного трактування юридичних текстів різних епох та особливостей їхньої інтерпретації

сучасними юристами. Питання про те, чи є мова права особливою мовою й чи є ця спеціальна мова внутрішньою єдиною, також становлять одну із традиційних галузей досліджень правової лінгвістики в німецькій і австрійській науці⁹. Цей напрям виходить з того, що мова права є не тільки семіотичною системою, а й невіддільною частиною правової системи з її традиціями, особливостями логіки й функціями. Мова права повинна бути, з одного боку, єдиною, щоб забезпечити єдність усередині правової системи. З іншого боку, вона повинна застосовуватися для різних цілей, тобто в різних сферах юридичної діяльності.

У вітчизняній юридичній літературі також широко обговорювалися питання відносин мови й права на стику юридичної, лінгвістичної, історичної та інших наук, що підтверджує високий рівень актуальності й затребуваності даної проблематики. Останнім часом спостерігається інтенсивне зростання досліджень мови права, що, в свою чергу, привело до появи самостійної дисципліни, яка межує з мовознавством та правознавством – «юридичного мовознавства» (або «лінгвістики права», «юрислінгвістики»). В Україні найбільш розповсюдженим відповідником цієї дисципліни стала «юридична лінгвістика»¹⁰.

Хоча мова є специфічним соціальним засобом зберігання й передачі інформації, а також управління поведінкою особистості, перераховані вище напрями не знімають з порядку денного необхідності врахування позалінгвістичних факторів, насамперед соціокультурних, при реконструкції суб'єктивних умов, у яких складався об'єктивний зміст тексту.

Перспективною є методологія системного аналізу, комплексного підходу до вивчення різних феноменів соціального життя, у тому числі права. У цьому аспекті взаємозв'язок права і мови може розкриватися за допомогою культурної проблематики. Культура при цьому може розглядатися як важливе джерело права, яке у процесі селективної еволюції вбирає в себе соціальний досвід і виявляється в загальнообов'язкових правилах поведінки¹¹. Таким чином, єдиний простір культури опосередковує зв'язок права з найважливішими формами й засобами існування соціуму.

Серед іншого необхідно звертати увагу на зміст права. Під змістом права слід розуміти його сюжет, тобто сукупність приписів нормативного характеру, різного рівня спільності в їх зв'язках та співвіднесеності, в динаміці. Цей аспект змісту права актуалізує проблему мови юридичних законів, яка повинна відповідати вимогам на точність, доступність та стислість¹².

Обов'язковою умовою дослідження історії становлення та розвитку юридичного терміна є його тлумачення. Тлумаченням або інтерпретацією є сукупність прийомів, що застосовуються до добутоків людського духа з метою їх розуміння¹³. З урахуванням завдань, що стоять перед істориком права, виправданими є застосування так званого історичного способу тлумачення, за допомогою якого необхідно встановити зміст норми права, виходячи із соціально-економічних і політичних умов прийняття нормативно-правових актів¹⁴. При цьому інтерпретатор посилається на факти, пов'язані з історією виникнення норм, які підлягають тлумаченню. З одного боку, це тлумачення веде до стабілізації застосування правових норм, а з іншого, – воно може вести до пристосування нових суспільних відносин старим нормативно-правовим актам.

У даному випадку інтерпретатор може використовувати джерела, які знаходяться за межами системи права і законодавства, з'ясує конкретно-історичні умови, причини, мотиви, які обумовили прийняття нормативних актів, а також їх цілі і завдання. Такими джерелами можуть бути різні політичні документи, історичні, соціально-економічні і політичні дослідження. Інтерпретатор повинен використовувати їх, як основу для розуміння змісту норм права.

Цікавим є розгляд питання про відмінності тлумачення історико-правового тексту юристом та істориком права в статті Ю. В. Голіка та М. М. Енгвера¹⁵. Автори розглянули, як історична та юридична герменевтика співпрацюватимуть, розв'язуючи завдання розуміння та тлумачення нормативних документів минулого. Тобто, як розуміє та інтерпретує документ історик права та юрист. Завдання юриста – досягнути зміст закону з погляду даного випадку й заради даного випадку. Історик права має справу з текстом закону. Основою для розуміння закону істориком є погляд на всю сферу застосування закону. Це означає, що зміст закону конкретизується завдяки усім випадкам його використання.

Отже, історик права для визначення повного змісту закону не може обмежитися його первісним застосуванням. Виникає необхідність урахувати також всі історичні зміни, через які пройшов закон. Так з'являється опосередкування первісного застосування закону його сучасним застосуванням.

Юрист, що досягає зміст закону з погляду конкретного випадку, повинен спершу встановити його первісний зміст, а потім привести зміст закону у відповідність із сучасністю. На цьому прикладі автори констатують, що норми права не можуть бути виведені з історії. Однак норми права і його принципи можуть розгорнутися тільки в історії.

Ми бачимо, що при роботі з юридичним терміном, при вивченні історико-правової юридичної термінології в контексті історико-правового дослідження, продуктивними є застосування певного методологічного плюралізму. Окрім зазначених вище підходів виправданим є використання напрацювань нормативістської теорії права. При дослідженні такого важливого джерела, як нормативно-правовий акт або норма права, особливого значення набуває застосування формально-юридичного методу, у рамках якого вивчаються правові норми як такі. Увага дослідника спрямовується, на думку Г. Кельзена, «на норми, а не на факти буття, тобто не на волю та увялення про правові норми, а на норми як належний або уявний зміст»¹⁶. При цьому не враховуються ні умови прийняття норми, ні цілі законодавця, ні можливість (або неможливість) застосування. Такий метод у практичній юриспруденції, відомий як «юриспруденція понять» (Німеччина) або «формально-догматична юриспруденція» (Росія) – один із напрямів статичного юридичного позитивізму, досить

затаврований критиками, оскільки «може привести дослідника лише до статистичних знань про право»¹⁷. Але в історико-правовому дослідженні такий метод виправданий і необхідний, оскільки застосовується в комплексі з іншими методами.

Всі ці методи й підходи дають змогу, за умови правильного їх застосування, одержати нове, науково обґрунтоване й достовірне знання, яке стане вагомим знаряддям ґрунтового та об'єктивного історико-правового дослідження. Щоправда, окрім власне підходів, слід враховувати ще один світоглядний аспект вивчення проблеми. Як пише І. Д. Ковальченко: «Завдання історика полягає в тому, щоб виявити причини... і на цій основі більш глибоко пояснити, що ж відбулося, а не просто ділити сучасників на гарних і поганих, засуджувати одних і вихвалити інших, міняти одні оцінки минулого на інші»¹⁸.

¹ Леви Э. Введение в правовое мышление / Э. Леви. – Пер. с англ. – М., 1995. – С. 9.

² Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества. Текст лекций. / В. Н. Карташов. – Ярославль, 1995. – Ч. 1. – С. 39.

³ Россия – Украина: история взаимоотношений / отв. редакторы: Миллер А. И., Репринцев В. Ф., Флоря Б. Н. – М., 1997. – 248 с.

⁴ Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 2004. – Т. 6. – С. 476.

⁵ Атарщикова Е. Н. Герменевтика в праве: история и современность / Е. Н. Атарщикова. – СПб., 1998. – 295 с.

⁶ Грязин И. Н. К вопросу о герменевтическом подходе в современной англо-американской философии права / И. Н. Грязин // Философские науки. – 1980. – № 2. – С. 137–141.

⁷ Мережко А. А. Юридическая герменевтика и методология права / А. А. Мережко // Проблемы философии права. – 2003. – Т. 1. – С. 159.

⁸ Богачов А. Л. Гайдегерова герменевтика фактичності і трансценденталізм / А. Л. Богачов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2010. – Вип. 99. – С. 2–6.

⁹ Муцина М. М. О правовой лингвистике в Германии и Австрии / М. М. Муцина: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lexis-asu.narod.ru/other-works/42.htm>

¹⁰ Прадід Ю. Ф. Вступ до юридичної лінгвістики : навч. посіб. / Ю. Ф. Прадід ; за ред. чл.-кор. АПРН Ярмиша О. Н. – Сімферополь, 2002. – 104 с.

¹¹ Спиридонов Л. И. Теория государства и права / Л. И. Спиридонов. – М., 1996. – С. 138.

¹² Сурилов А. В. Теория государства и права / А. В. Сурилов. – К.; Одесса, 1989. – С. 201.

¹³ Васьяковский Е. В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов / Е. В. Васьяковский. – М., 2002. – С. 80.

¹⁴ Котюк В. О. Теория права: Курс лекций : навч. посіб. для юрид. фак. вузів / В. О. Котюк. – К., 1996. – С. 192.

¹⁵ Голик Ю. В. Герменевтика: юридический и филологический аспекты / Ю. В. Голик, Н. Н. Энгвер // Юрислингвистика-1: проблемы и перспективы : межвуз. сб. науч. тр. – Барнаул, 1999. – С. 162–163.

¹⁶ Тихонравов Ю. В. Основы философии права / Ю. В. Тихонравов. – М., 1997. – С. 358.

¹⁷ Там само. – С. 359.

¹⁸ Ковальченко И. Д. Теоретико-методологические проблемы исторических исследований: Заметки и размышления о новых подходах / И. Д. Ковальченко // Новая и новейшая история. – 1995. – № 1. – С. 8.

Резюме

Ходаківський М. Д. Юридична термінологія в історико-правовому дослідженні.

У статті розглядаються науково-методологічні підходи до проблеми використання юридичної термінології в історико-правовому дослідженні, наголошується на необхідності врахування особливостей певного історичного періоду при вживанні юридичних термінів, кореляції їх розуміння в ту чи іншу історичну епоху.

Ключові слова: юридична термінологія, історико-правове дослідження, історія права, тлумачення права.

Резюме

Ходаковский М. Д. Юридическая терминология в историко-правовом исследовании.

В статье рассматриваются научно-методологические подходы к проблеме использования юридической терминологии в историко-правовом исследовании, подчеркивается необходимость учета особенностей определенного исторического периода при употреблении юридических терминов, корреляции их понимания в ту или иную историческую эпоху.

Ключевые слова: юридическая терминология, историко-правовое исследование, история права, толкование права.

Summary

Khodakivskyi M. The terms of law in a historical and law research.

The article deals these methodological approaches to the problem of using the terms of law in a historical and law research.

Key words: terms of law, historical and law research, history of law.